

RUANDA 1994, el genocidi.

Les interpretacions de la qüestió ètnica

This paper is an introduction to the theoretical interpretation about the ethnic issue in the Rwandan genocide of 1994. Theoretical currents about ethnicity are exposed through an historical analysis of the conflict and the social reconciliation after peace.

Key words: Ethnicity, Rwandan genocide, Reconciliation, Hutu, Tutsi.

Aquest treball és una introducció a la interpretació teòrica de la qüestió ètnica al genocidi ruandès de 1994. S'exposen les diverses corrents teòriques sobre l'etnicitat a través de l'anàlisi històric del conflicte i de la reconciliació social després de la pau.

Paraules clau: Etnicitat, Genocidi ruandès, Reconciliació, Hutu, Tutsi.

Treball de Final de Grau en Història - Curs: 2012/2013

Departament: Antropologia i Història d'Amèrica i Àfrica

Alumna: LÓPEZ ACEDO, Maria Tutor: INIESTA VERNET, Ferran

Índex

Introducció	3
Interpretacions teòriques. Estat de la qüestió	4
La Societat Ruandesa	9
- Hutu, Tutsi i Twa	9
- Abazungu. L'Impacte colonial	14
La República Hutu	17
- Revolució social?	19
- La independència i Kayibanda (1962 – 1973)	20
- L'arribada de Habyarimana (1973 – 1994)	21
Del FPR a Arusha	23
Itsembawoko	25
Rere la Pau	29
Conclusions	32
Glossari	35
Annex	36
Bibliografia	38

Introducció

De Certeau, un sociòleg i historiador francès, va analitzar en una de les seves obres¹ el passat i el present a través de la teorització del psicoanàlisi de Freud. Començava la seva exposició presentant el discurs històric com un discurs caníbal, perquè devora el seu objecte d'estudi, és a dir, entenia que el mecanisme del discurs històric funcionava perquè l'objecte de l'estudi es trobava absent. No obstant, i amb la vinculació de les teories de Freud, De Certeau acabà la seva reflexió assenyalant que l'altre (el passat, l'objecte d'estudi dels historiadors) sempre està dins de l'un (dins d'un mateix, de l'historiador) i que per aquest motiu no és possible construir el passat com un ésser aliè a nosaltres, perquè ell és dins nostre. Aquestes reflexions em van fer pensar en la necessitat del passat per construir el present i en la complexitat de la tasca, ja que si el passat erem nosaltres, i nosaltres havíem de construir el present, no podríem mai arribar a fer-ho d'una manera aïllada i propera a la imparcialitat.

És a partir d'aquesta lectura que redirigeixo l'enfocament del treball que aquí presento. Havia estat llegint sobre l'ètnia, la nació, les qüestions identitàries i la seva aplicació política a l'Àfrica. L'ètnia havia de ser sense cap mena de dubte el fil conductor del treball. Un fil que acabaria utilitzant per teixir el present de Ruanda, sense deslligar-lo del seu passat.

El treball està estructurat en tres blocs; el primer és una explicació de la historiografia dedicada a l'estudi de la història dels Grans Llacs, acompanyada de les tendències teòriques formulades al voltant de l'ètnia, de la seva construcció i de la seva politització. A més aquest primer bloc té com a objectiu presentar la bibliografia que ha estat emprada per a la realització del treball. En segon terme, apareixen una sèrie d'apartats dedicats a la història de Ruanda, tant precolonial, colonial com de la Ruanda independent, en els que es posa de relleu el rol de l'ètnia i de l'evolució històrica de la regió, principalment, des de tres perspectives molt diverses (Prunier, Chrétien i Iniesta). Finalment, el tercer bloc, es troba dedicat a la construcció del present de Ruanda, a través del seu passat. L'apartat que portat com a títol "Rere la pau", pretén oferir les eines per poder reflexionar sobre el present de la regió africana. Les conclusions i una sèrie de material afegit, annex i glossari, clouen el treball per tal de reforçar les idees que en ell s'aborden.

1 DE CERTEAU, Michel. *La escritura de la historia*. Mèxic: Universidad Iberoamericana, 2006

Interpretacions teòriques. Estat de la qüestió

És sempre complicat abordar una qüestió aliena, i ho és encara més, quan aquesta, respon a uns esquemes culturals diferents als propis. Resulta complex eliminar la subjectivitat i disseccionar qualsevol afer, africà o no, des de la puresa objectiva. De fet, en el moment en que vaig decidir la temàtica d'aquest treball ja vaig situar-me en el bàndol de la subjectivitat. Com en el meu cas, la majoria dels autors que han dedicat algunes, o moltes paraules, al genocidi ruandès, també ho han fet des de la seva òptica. No m'agradaria que es malinterpretessin les meves paraules, no és el meu objectiu menystenir l'objectivitat dels intel·lectuals que menciono en aquest estudi, tan sols pretenc remarcar la involuntària subjectivitat humana. Aquesta, que d'altra banda, ens llega una multiplicitat de perspectives susceptibles de ser enfrontades per tal d'obtenir una panoràmica més oberta de la qüestió a tractar. No obstant, i cito a Ferran Iniesta: "*Nuestro intento será, como todos, parcial e incompleto, ya que la realidad es siempre más rica que nuestras bien intencionadas aproximaciones científicas*"².

És precisament d'aquestes *bien intencionadas aproximaciones científicas* de les que vull fer menció en les línies següents. Abans però, crec necessari dibuixar l'esquema de les diverses corrents o tendències teòriques que emmarquen, amb matissos, l'estudi de la història dels Grans Llacs. Distingir doncs, entre els denominats Essencialistes i Funcionalistes³. En quant al primer grup, cal indicar que prenen l'ètnia com el fonament de les crisis, amb tendències racistes i genocides, a la que es veu abocada la regió interlacustre. És important assenyalar que aquests intel·lectuals entenen l'ètnia com un producte de la colonització. Per tant, es situen en la línia de l'Escola Deconstructivista, més endavant en faré referència. Ans el contrari, els Funcionalistes aborden els conflictes ètnics des d'un argumentari econòmic i polític en el que l'etnicitat tan sols entra en escena quan s'esgota o es deteriora l'equilibri social. De manera independent als corrents esmentats, caldria situar a un conjunt d'intel·lectuals que entenen la identitat ètnica com una realitat històrica a la que no s'ha de sotmetre a una jerarquia de gradació en valor pel que a qüestions identitàries es refereix. A *grosso modo* doncs, aquestes serien les directrius que vertebrarien els estudis realitzats al voltant de la regió dels Grans Llacs, i per tant del genocidi ruandès. En qualsevol cas, seran les d'aquest treball.

2 INIESTA, Ferran. "Convulsión en los grandes lagos". Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 29

3 INIESTA, Ferran. "Convulsión en los grandes lagos". Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 30

Amb independència de les singularitats de cadascuna de les tendències citades, és inevitable fixar l'atenció en el fil conductor que les apropa i les distancia a la vegada, l'ètnia. Cercar les raons per les quals “*unos hombres inocentes han dado muerte a otros hombres inocentes*”⁴ resulta si més no una perspectiva complexa, ja que no es tracta d'una guerra més, sinó d'un genocidi. És necessari per tant, si no volem romandre en la superficialitat del conflicte, abordar l'etnicitat. He fet menció, unes línies més amunt, a l'Escola Deconstructivista, caldrà que ens hi aturem. Els deconstructivistes consideren que la identitat ètnica al continent africà, abans de l'arribada dels europeus, era inexistent, creuen que l'ètnia és una invenció colonial que tenia per objectiu dividir i controlar la població i que ha estat heretada pels actuals estats africans com a eina de manipulació i coacció, sovint maquillada de nacionalisme. D'aquest discurs, en deriva una consideració negativa de l'ètnia. Tal i com cita Coulon, en paraules d'Amselle, un dels exponents d'aquesta escola, “*l'etnicització de l'Àfrica seria el resultat de les pràctiques de classificació i de territorialització de l'administració colonial sobre els espais que abans coneixien les identifications més flexibles*”⁵, Bourgeot ho resumia en “*etnicitat per regnar*”.

Entre els deconstructivistes de l'ètnia és obligat mencionar les figures de l'antropòleg francès Claude Meillasoux, així com del sociòleg, polític i historiador francès Pierre-André Taguieff. No obstant, degut a les limitacions temporals i físiques del treball he centrat aquest punt al voltant de les obres de Jean-Loup Amselle, antropòleg i etnòleg francès. En concret en dues d'elles: “*Logiques Métisses*”⁶ i “*Au coeur de l'ethnie*”⁷, que escriu juntament amb Elikia M'Bokolo, l'historiador congolès. Amselle defineix les seves *Logiques Métisses* com “*une approche continuiste qui à l'inverse mettrait l'accent sur l'indistinction ou le syncrétisme originare*”⁸. L'antropòleg advoca per un sincretisme originari, per una hibridesa de la realitat, que més tard seria classificada, a partir de discursos i simbologies, en entitats culturals “pures”. Aquest *més tard* fa referència a l'arribada dels europeus a l'Àfrica. Amselle s'oposa al que considera el principi discontinuista dels etnòlegs tradicionals que construeixen les categories ètniques basades en el principi de la diferència. Bokolo

4 KAPUSZINSKI, Ryszard. *Ébano*. Espanya: Salvat Editores S.A, 2002. pàg.174

5 COULON, Christian. “L'ètnia desqualificada: universalisme francès i ciències socials” A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995.

6 AMSELLE, Jean-Loup. *Logiques Métisses. Anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*. París: Payot, 1990.

7 AMSELLE, J-L i M'BOKOLO, E. *Au coeur de l'ethnie. Ethnies, tribalisme et État en Afrique*. París: La Découverte, 1985. Cal esmentar que l'obra inclou un capítol dedicat als Hutu i als Tutsi: CHRÉTIEN, J-P. “Hutu et Tutsi au Rwanda et Burundi” pp.129-166.

8 AMSELLE, Jean-Loup. *Logiques Métisses. Anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*. París: Payot, 1990. p.14

recolza aquesta construcció teòrica amb el seu plantejament de l'ètnia com un concepte creat per la intel·lectualitat occidental per tal de definir la realitat africana.

D'aquesta escola beuen les obres de Jean-Pierre Chrétien i de Gérard Prunier. Chrétien, a qui podríem situar dins el grup dels essencialistes, afirma que fou la divisió ètnica, introduïda pels europeus, el que va provocar l'erosió de les civilitzacions dels Grans Llacs, les quals eren culturalment homogènies. Entre les seves obres cal destacar "L'Afrique des Grands Lacs"⁹ i "Le défi de l'ethnisme"¹⁰. L'historiador francès assenyala que fou el poder colonial el que "racialisó" les categories socials hereditàries ja existents, en tant que, els esquemes europeus foren acceptats i assimilats. Entre els essencialistes també caldria destacar els belgues Luc de Heusch i Colette Braeckman. Prunier per altra banda podria ser batejat amb l'etiqueta de funcionalista, l'historiador francès opina que "pour comprendre la tragique scission qui a débouché sur l'ultra-violence actuelle au Rwanda, il est essentiel de bien comprendre qu'a l'époque la dichotomie en jeu opposait le centre à la périphérie et non les Tutsi aux Hutu"¹¹. En la seva obra, "Rwanda: le génocide" Prunier dóna una major rellevància als aspectes econòmics i no tant als identitaris en relació amb les causes del conflicte. Entre els funcionalistes també trobem el belga Filip Reyntjens.

Christian Coulon¹² assenyala el marcat caràcter homogeneïtzador i centralista de diversos autors francesos que interpreten la situació dels africans, vers l'ètnia, a través del seu ideal d'estat jacobí unitari. La seva actuació i pensament cerca la deslegitimació de la diversitat cultural, diabolitzant l'ètnia i enaltint la nació. Per tant, establint una gradació i jerarquia en el conjunt de les identitats. Coulon els contraposa als intel·lectuals anglosaxons, l'autor creu que per a ells "l'ètnia i l'etnicitat els sembla una evidència perquè dóna sentit a la seva societat on el diferencialisme i el "dret dels grups" són legítims en el camp polític"¹³. En faig referència perquè el text de Coulon, malgrat no referir-se directament ni als Hutu ni als Tutsi, ofereix una sèrie d'eines per tal de comprendre la problemàtica de la qüestió identitària, ja que contraposa l'universalisme francès a la visió de l'ètnia que tenen les ciències socials a França. Donat que la majoria d'autors que he citat, entre ells

9 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000

10 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *Le Défi de l'ethnisme: Rwanda et Burundi, 1990 – 1996*. París: Karthala, 1997

11 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.33

12 COULON, Christian. "L'ètnia desqualificada: universalisme francès i ciències socials" A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995.

13 COULON, Christian. "L'ètnia desqualificada: universalisme francès i ciències socials" A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995. pàg.174

Amselle o Chrétien, són francesos, cal tenir en compte aquesta perspectiva sobre els seus estudis i les seves conclusions. D'altra banda m'he referit al text de Coulon per una segona raó. En ell, l'autor ofereix una reflexió al voltant de la missió civilitzadora que s'ha otorgat a l'estat, sobretot a l'estat-nació, posant de relleu el valor positiu amb que es tenyeix el nacionalisme en detriment de l'ètnia. Aplicant aquest discurs al cas ruandès, en sorgiria una conclusió propera a considerar l'ètnia, tan és Hutu o Tutsi, com un virus que faria emmalaltir a l'estat, i el nacionalisme, ser ruandès o ruandesa, com la cura miraculosa al virus contaminant.

Coulon pertany a aquell grup d'intel·lectuals que no pot ser inclòs amb essencialistes ni funcionalistes. Aquells que aborden l'etnicitat des d'un punt de vista d'igualtat identitària, això implica doncs, no situar l'identitat ètnica en un nivell inferior a la identitat nacional. En la mateixa línia trobem a Michel Cahen¹⁴ que reflexiona al voltant de conceptes identitàris i en especial, realitza un punt d'inflexió important, pel que fa a la politització de les identitats, sobretot de l'ètnia. L'historiador francès menciona el cas Hutu-Tutsi i al·ludeix a l'autoreconeixement subjectiu, és a dir, a l'expressió ètnica per argumentar la construcció identitària tant dels Hutu com dels Tutsi. En quant a construccions identitàries cal assenyalar el text de Cabezas López¹⁵ i la seva teoria dels etnosistemes que expressa la creació de les identitats, de les diferències, a través de les interinfluències, de les relacions. Per aquest motiu creu que unes poblacions idèntiques poden donar expressions ètniques antagòniques, com en el cas dels Hutu i dels Tutsi.

La lectura de Coulon, Cahen i Cabezas són de vital importància per poder contraposar la perspectiva deconstructivista que afirma que l'ètnia és una creació colonial susceptible de ser erradicada per sanar l'Àfrica de la seva malaltia. Aquesta posició antiètnica ha comportat el naixement d'idees que vinculen la democràcia a l'estat-nació i que en conseqüència no creuen en la viabilitat d'un estat africà democràtic de base ètnica i no nacional. Un dels pilars d'aquest treball és la reconstrucció de la societat ruandesa rere el genocidi, què espera rere la pau. Antoni Castel analitza en "Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi"¹⁶ la situació d'ambdós països rere el genocidi i les diferències en quant al nou ordre establert. Pel que fa a Ruanda l'autor fa referència a

14 CAHEN, Michel. "Etnicidad Política" A: AA.VV. *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995.

15 CABEZAS, Joan Manuel. "La teoría de los etnosistemas. Procesos de identificación y complejidad social" A: AA.VV. *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007

16 CASTEL, Antoni. "Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi" A: AA.VV. *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007

la creació d'una nova identitat, la ruandesa, que lluny de ser integradora o inclusiva, es posiciona com un ens amb capacitat per engolir les ètnies, és a dir, que *“en la identidad ruandesa que se reinventa a partir de 1994 no hay lugar para la identidad comunitaria”*¹⁷. Notem doncs, com hi ha un corrent de pensament que considera que la reconciliació ha de ser nacional. No obstant, en aquesta línia, cal que recuperem *La Via Africana*¹⁸ d'Alfred Bosch i les seves paraules: *“M'exasperava encara més que qüestionessin, satanitzessin i ataquessin els fets diferencials “menors”, mentre no s'interrogaven mai sobre la identitat sagrada d'àmbit estatal”*¹⁹ per continuar el debat entre democràcia i ètnia, amb un major nombre d'eines que ens ajudin a interrogar-nos sobre el futur de l'estat ruandès.

Posant punt i final, pel que fa a les obres referides a la reconstrucció de Ruanda rere el genocidi, voldria destacar-ne d'altres, de caràcter més transversal. Aquest és el cas de l'obra de Jaume Suaú²⁰, que repassa l'evolució històrica de Rwanda incidint en alguns aspectes de la societat precolonial però sobretot dedicant bona part de l'obra a la història de Rwanda rere l'impacte colonial fins a l'actualitat. En ella hi trobem referenciats molts dels autors que han aparegut citats en aquestes línies i sobretot aquells que es situen més propers a l'escola deconstructivista, tant essencialistes com és el cas de Chrétien o Braeckman i funcionalistes com ara Prunier. Cal assenyalar d'altra banda que a l'apartat dedicat a la societat precolonial presenta la visió del francès Amselle²¹, així com la de Ferran Iniesta. Precisament Iniesta va escriure un article per la revista *Política Exterior*²² en el que analitzava en clau històrica el genocidi ruandès així com les seqüeles regionals que aquest hagués pogut ocasionar, incloent unes línies referides a l'actuació de la comunitat internacional vers el genocidi i els conflictes que desencadenà en la regió dels Grans Llacs. Iniesta ofereix una visió alternativa als essencialistes, als funcionalistes i, evidentment, allunyada de l'Escola Deconstructivista.

Malgrat que sempre sigui qüestionable la seva fiabilitat, les fonts primàries també apareixen entre

17 CASTEL, Antoni. “Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi” A: AA.VV. *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007 pàg .172

18 BOSCH, Alfred. *La via africana: velles identitats i noves nacions*. València: Edicions 3 i 4, 1997.

19 BOSCH, Alfred. *La via africana: velles identitats i noves nacions*. València: Edicions 3 i 4, 1997. pàg. 21

20 SUAÚ, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009

21 AMSELLE, J-L i M'BOKOLO, E. *Au coeur de l'ethnie. Ethnies, tribalisme et État en Afrique*. París: La Découverte, 1985.

22 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. *Política Exterior*, 1997, vol.IX, num.55 pp. 29 – 48

la bibliografia referida al genocidi ruandès. Una fiabilitat qüestionada potser per un excés de subjectivitat que podria conduir a una visió massa parcial del conflicte, però com he mencionat al principi, la subjectivitat és arreu. Destacaré tan sols dues obres, perquè són les que he utilitzat per confeccionar aquest treball i perquè considero que aporten dues perspectives, si més no, singulars. Jean Hatzfeld recull en la seva obra "La vida nua"²³ els testimonis dels supervivents al genocidi ruandès en Nyamata (Bugesera), les paraules de les persones que ens presenta l'autor comporten d'una banda una major comprensió dels dies del genocidi, així com informació relacionada amb el mateix. D'altra banda cal citar l'obra, del polac Kapuscinski, "Ébano"²⁴. El llibre està dedicat a l'Àfrica i un dels seus capítols reservats a Ruanda. No és especialment brillant en la seva exposició de la contextualització històrica, ja que no és una obra que tingui aquest objectiu, però és interessant llegir entrelínies, i a vegades tan sols les mateixes línies, les seves impressions i reflexions. Els pensaments que algú aliè a la dinàmica i al conflicte pogués tenir en entrar en contacte amb la població del país. Ambdues obres ens allunyen de les teories ètniques o econòmiques ja referenciades, per apropar-nos a una visió més propera a la realitat, o si més no, més propera a la realitat que aquestes persones escullen apropar.

En conclusió, el marc bibliogràfic que ens trobarem a l'hora d'abordar el conflicte ruandès de l'any 1994, consta de dues vessants ben diferenciades, definides en relació amb el valor que concedeixen a la qüestió ètnica en la causalitat del genocidi, és a dir, els essencialistes i els funcionalistes. A aquests dos posicionaments hi hem d'afegir la tendència deconstructivista de l'ètnia, en definitiva la construcció colonial del concepte ètnic. D'altra banda cal recordar l'existència d'un grup d'intel·lectuals contraris a l'Escola Deconstructivista que insisteixen en que l'ètnia és una realitat històrica. És des d'aquestes perspectives que plantejo l'anàlisi del conflicte.

La Societat Ruandesa

Hutu, Tutsi i Twa

Com afirmava Ferran Iniesta, *"el hecho de haber existido un periodo colonial belga y una fuerte influencia francobelga posterior no anula la especificidad africana de los conflictos hoy"*

23 HATZFELD, Jean. *La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos*. Barcelona: Edicions 1984, 2001. Hatzfeld també ha escrit altres obres amb testimonis directes com ara "Una temporada de machetes". Barcelona: Anagrama, 2004.

24 KAPUSZINSKI, Ryszard. *Ébano*. Espanya: Salvat Editores S.A, 2002.

*desatados*²⁵. De la mateixa manera que no s'han d'esborrar les petjades occidentals de la terra africana, tampoc s'ha de recórrer a una oportunista amnèsia en quant al passat precolonial perquè sinó *“se convierte a las sociedades africanas en simples objetos pasivos de su propia historia, siempre a la espera de las intervenciones decisivas del exterior”*²⁶. És aquest el motiu que ens transllada segles enrere, per apropar-nos a l'estudi del genocidi ruandès. En aquest viatge al passat, no immediat de Ruanda, i de la regió dels Grans Llacs, seran el mateix Iniesta i els francesos Prunier i Chrétien els que ens guiaran, a través del seu enfocament teòric, pel país de les *mille collines*.

Entre els segles XV i XVII s'establiren en la regió dels Grans Llacs diversos pobles pastors. Els Masai a les terres de Tanzània i Kènia, els Luo en la regió més septentrional de Kènia, els Hima al sud d'Uganda i finalment, els Tutsi. Aquests darrers s'establiren a les actuals terres del nord de Ruanda i a Burundi, prop del Llac Tanganika. En arribar a les respectives regions es trobaren amb les poblacions que les habitaven. Aquestes es dedicaven a l'agricultura i a la caça. En el territori de l'actual estat ruandès hi vivien els Twa i els Hutu. Els Hutu però, també havien arribat a través de migracions entre els segles V i XI. Quan entraren en contacte pastors i agricultors, des d'un primer moment, hi hagueren confrontacions i l'adopció d'alguns trets culturals, com ara la llengua de tipus bantú. Així com aliances matrimonials. No obstant, no es va perdre la memòria d'un origen diferenciat²⁷. El *modus vivendi* pastoral dels Tutsi els conferia una personalitat distintiva que fonamentaria més tard la seva hegemonia política, degut als enfrontaments per les terres fèrtils de les actuals Ruanda, Burundi i el regne d'Ankole²⁸. Tal i com indica Iniesta, tant els Hima com els Tutsi van definir-se com l'elit del poder que monopolitzava la riquesa i la institució monàrquica²⁹ amb les inclosions, a vegades, dels agricultors locals, dels Hutu³⁰. Per tant, del model de vida, els seus interessos i la memòria col·lectiva dels orígens diferenciats foren els trets que marcaren les relacions socials, en aquest sentit Iniesta afirma que *“sería un exceso angelical negar la existencia en esos siglos de una conciencia étnica en el seno de las sociedades interlacustres, pensando que el*

25 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 29

26 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 30

27 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 32

28 El Regne d'Ankole hem situar-lo en el territori ugandès

29 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 31

30 Els Twa també havien tingut confrontacions amb els Hutu per les terres fèrtils de Ruanda, però amb l'arribada dels Tutsi es posicionaren en favor dels nousvinguts perquè eren menys limitadors, tal i com indica Ferran Iniesta a: INIESTA, Ferran.

“Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 31

único criterio de identidad fuese el reino, ya que la dura estamentación social reflejaba bastante fielmente la relación inicial entre vencedores y vencidos, pese a la indudable homogeneización que se fue dando en muchos ámbitos culturales”³¹. Aquesta homogeneïtzació passava per parlar la llengua comuna, el *Kinyarwanda*, per compartir el mateix sistema religiós, el *Kubandwa*, i institucional, la monarquia, el *Mwami*.

Per tant, mentre que Iniesta afirma que existia una consciència ètnica de manera paral·lela a un procés d'homogeneïtzació cultural, Prunier considera que *“il y avait une contradiction frappante entre l'homogénéité culturelle et linguistique de la population et sa subdivision en Hutu, Tutsi et Twa, dénommés souvent, et à tort, les “tribus”³² de Rwanda”³³* ja que aquestes parlaven la mateixa llengua bantú, el *Kinyarwanda*, vivien sense delimitacions, és a dir, *“côte à côte sans que se constitue un “Hutuland” ou un “Tutsiland” ”³⁴* i perquè establien entre elles aliances matrimonials. No obstant, assegura que entre ells hi havia diferències físiques que més tard serien utilitzades per realitzar teories *peu rationnelles*³⁵. Chrétien en aquest sentit assegura que entre la població de la regió dels *Grands Lacs* existia una clara homogeneïtzació cultural que es definia per una gradació de situacions intermitges creades a partir dels contactes i de les influències.³⁶

Prunier caracteritza la població inserint-la en uns prototips físics determinats. Els Tutsi es posicionen com els més diferents, són *“très grands, minces, avec des visages anguleux, ils étaient des éleveurs, dont l'origine raciale était visiblement différente de celle des paysans indigènes”³⁷*. L'historiador però assenyala alhora que no eren tan sols els trets físics el que diferenciaven els Hutu dels Tutsi sinó també la seva posició social, la supremacia del Tutsi sobre l'Hutu. No obstant, i malgrat les diferències, Prunier insisteix en que fou l'antropologia del s.XIX que, obsessionada amb les diferències físiques dels tres grups, establí una jerarquia en la que els Twa ocupaven l'esglaó inferior, mentre que els Tutsi es situaven en el cim. Prunier així cita les paraules d'un informe colonial: *“Le Mututsi de bonne race n'a, à part la couleur, rien de nègre”³⁸*, l'historiador indica que

31 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 32

32 L'autor ens fa entendre que utilitza el terme de “Tribu” per designar una petita nació: “C'est-à-dire une micro-nation” a: PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.13

33 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.13

34 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.14

35 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.14

36 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000 pàg. 13

37 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.14

38 “Ministère des Colonies, Rapport, op. Cit., p.34 citat per Jean-Paul Harroy, op. Cit., p.28

*“les européens étaient très impressionnés par les Tutsi, qui leur semblaient décidément trop raffinés pour être des “Nègres” ”*³⁹. S'establí doncs un concepte de races superiors concèntric, és a dir, el blanc per sobre del negre i, dins els negres, el Tutsi per sobre de l'Hutu, perquè semblava menys negre. Per tant, una gradació de la negritud, en la que la foscor, sempre restava enlluernada per la blancor civilitzadora. Prunier indica que la sorpresa de l'home blanc fou tal que inclús necessità cercar l'origen dels Tutsi a l'Atlàntida o el Tibet, encara que la versió predominant fos que procedien de les terres d'Etiòpia. Per tant, l'historiador vol demostrar com els europeus, davant la sorpresa de la diferència, encetaren el procés de mitificar els Tutsi. Chrétien, en aquest sentit, també afirma que *“l'opposition hutu-tutsi ou iru-hima a tout de suite frappé les observateurs européens. Les impressions livrées mêlent d'emblée le cliché physique, la référence politique et l'hypothèse des migrations”*⁴⁰

Per tant, per abordar aquesta qüestió trobem un primer plantejament en el que es troba afirmada l'existència d'una consciència ètnica entre els diferents grups que habitaven les regions interlacustres. Una consciència que seria reflectida en l'estamentació social i expressada a través de tenir present un origen diferenciat, unes arrels que els llegaven una història i un passat comú i alhora aliè a la resta de grups. Aquesta memòria diferenciadora no hauria impedit però, adoptar trets culturals que acabarien sent considerats propis. D'altra banda, una segona perspectiva consideraria que malgrat l'existència de diferències físiques i d'una posició social jerarquitzada, els Hutu i els Tutsi eren culturalment homogenis, i que per tant la seva divisió correspon a les teories de superioritat de races d'origen europeu.

Un dels aspectes que sovint incideix a l'hora de considerar si existia aquesta consciència ètnica abans de l'arribada dels europeus o si pel contrari foren les accions dels *Abazungu*⁴¹ les que abocaren a la seva diferenciació, és l'existència d'un sistema institucional comú; la monarquia. Chrétien recorre a l'experiència política comuna per reforçar l'homogeneïtat social de les poblacions interlacustres. La monarquia estava encapçalada per un *Mwami*⁴² que era concebut com una essència divina, al voltant del qual es realitzaven diversos rituals portats a terme pels

39 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. Paris: Éditions Dagorno, 1999. pàg.16

40 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. Paris: Aubier, 2000 pàg. 56

41 Abazungu en Kinyarwanda és “europeus”

42 Mwami és el mot que designa al Rei Tutsi

*Abiru*⁴³. Eren els Tutsi els que encapçalaven el reialme, els que ocupaven els càrrecs d'hegemonia política. A banda del monarca existien una sèrie de càrrecs, tres en concret, que també acostumaven a ser monopoli Tutsi. Així trobem el *Mutwale wa Buttaka*⁴⁴, el *Mutwale wa Ingabo*⁴⁵ i el *Mutwale wa Inka*⁴⁶ (o *Igikingi*). Normalment els tres càrrecs eren agrupats en les mans d'una sola persona, d'un Tutsi, a excepció de les regions més conflictives en les que el *Mwami* decidia dividir-los. És important tenir present que ni les obligacions ni els impostos⁴⁷ en la Ruanda precolonial estaven basats en l'individu, existia el concepte de responsabilitat col·lectiva. Prunier continuava analitzant aquest sistema de relació entre Hutu i Tutsi a través de l'*Ubugake*, aquest era una forma de contracte clientelar desigual entre dos homes un *Shebuja*⁴⁸ i el *Mugaragu*⁴⁹. S'hi estipulava que un patró (Tutsi) donava una vaca⁵⁰ al seu client (Hutu), d'aquesta manera l'Hutu podia ascendir socialment si aconseguia que la vaca es reproduís. Clar que no és un contracte entre iguals i el patró sempre en fixa les condicions⁵¹. Malgrat la desigualtat social que deixen entreveure aquests sistemes, l'historiador francès destaca la guerra com una eina de cohesió social, ja que afirma que tots els homes podien ser inclosos dins els *Intore*⁵²⁵³. Un altre factor que actuava com a cohesionador era la religió anomenada *Kubandwa*⁵⁴.

A banda de les relacions clientelars, de la religió i dels afers d'armes Prunier menciona l'existència de nombroses teories al voltant del naixement de la idea de reialesa en els Grans Llacs. Indica que hi havia la creença entre els europeus que aquest concepte de monarquia era originari d'Etiòpia i que havia estat introduïda pels *pasteurs envahisseurs*: "*Les Tutsi bien sûr étaient ces envahisseurs et ils avaient habilement soumis les masses paysannes "inférieurs" Hutu*"⁵⁵. I és aquesta forma d'organització la que conferiria als Tutsi el nivell superior que ells els hi atribuïen. Un argument si

43 Eren aquells que realitzaven els rituals reials.

44 Es podria traduir com a "Responsable o cap de les terres que estan llogades" i es dedicava a controlar la producció de les terres i de recaptar els impostos. Cal dir que dels tres càrrecs aquest és l'únic que podria recaure en mans d'un Hutu, aquest seria anomenat doncs com "*Abatwale wa Buttaka*"

45 Es podria traduir com a "Responsable o cap dels homes" i es dedicava a reclutar els homes per a les lluites del rei

46 Es podria traduir com a "Responsable o cap de les pastures" i es dedicava a tot allò relacionat amb elles.

47 Aquests impostos no eren pagats amb monedes ja que en la Ruanda precolonial no es coneixien els diners.

48 El *Shebuja* era el "patró"

49 El *Mugaragu* era el "client"

50 Les vaques eren la mesura de la riquesa. Així com els Zebús els animals sagrats que no podien ser menjats.

51 Cal advertir que Prunier indica que aquest no és un sistema exclusiu entre Tutsi i Hutu i que també es podia donar el cas que realitzés entre dos Hutu o dos Tutsi Cf: PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.25

52 Els *Intore* eren els règims de combat.

53 Prunier incideix en que els *Twa* estaven molt bé considerats en referència a la batalla.

54 *Kubandwa* significa literalment "Fer pressió sobre", i els creients d'aquesta són els anomenats *Imandwa* "Aquells que són captats". Captats per *Ryangombe*, el Senyor dels Esperits.

55 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.21

més no, mancat de consistència. Quan els Tutsi arribaren a la regió ruandesa crearen un regne a la zona central de Buganza, prop del llac Mohazi, en el segle XVII el *Mwami* Tutsi, Ruganzu Ndori tindria sota el seu control la Ruanda central i alguns dels territoris Hutu, a excepció dels que es trobaven situats als nord-oest. Fou a mitjans del s.XIX que el *Mwami* Tutsi, Kigeri Rwabugiri encetaria l'expansió del regne i de l'administració reial. A mesura que es produeix aquesta expansió també es reforça la centralització del regne i el caràcter autoritari de la monarquia. Prunier posa especial èmfasi en aquest punt, ja que considera que aquesta ampliació dels límits del regne agreuja l'oposició centre-perifèria incidint en la desigualtat en la terra i en l'economia⁵⁶. Feia una distinció social entre els que posseïen la terra i els que es veïen obligats a treballar-la. A més comença a posar-se en marxa l'*Igikingi* un nou contracte clientelar en el que es concedeix la terra per ordre del rei i que acabarà derivant en una forma de propietat privada.

Així doncs, abans que els europeus possessin un peu sobre Ruanda, en el país de les *mille collines* ja s'havia gestat un regne dirigit per un monarca i unes elits majoritàriament Tutsi. Un regne en expansió, centralitzat i prou sòlid en el que s'establien relacions clientelars, que sovint han estat comparades per diversos autors amb el feudalisme europeu⁵⁷, en les que hi podem notar unes desigualtats socials que afectaven de manera negativa majoritàriament als Hutu. Prunier incideix en la seva obra, no en la dicotomia Hutu-Tutsi sinó en la donada pel centre-perifèria. Posa especial èmfasi en la problemàtica de la manca de terres que acaben conferint una polarització social que es concreta en explotats i explotadors. L'historiador francès concedeix doncs força importància a la qüestió econòmica en detriment de la confrontació ètnica.

Abazungu. L'impacte Colonial

En la Conferència de Berlín de 1884-1885 recauen en Alemanya les terres de l'actual Ruanda i Burundi. Aquestes són concebudes com una prolongació dels territoris colonials de Tanganika (Tanzània). No obstant, rere la Primera Guerra Mundial, la potència europea perd les seves colònies i els belgues, l'any 1916, les ocupen. Més tard, l'any 1919 seria la Societat de

56 És important tenir present la geografia de Ruanda per entendre la problemàtica amb la terra. Ruanda a diferència de la majoria del territori africà està envoltada de *Imisozi* (pujols) el que comporta una fragmentació del territori en petites unitats. A més, en el sòl ruandès escasseja la fertilitat, fet que complica encara més la situació. Al problema amb el territori cal que hi afegim l'alta densitat de població. El resultat és una equació no gaire senzilla de resoldre: terra fragmentada i poc fèrtil amb un excedent important de població.

57 KAPUSZINSKI, Ryszard. *Ébano*. Espanya: Salvat Editores S.A, 2002. pàg. 160

Nacions qui atorgaria l'administració dels mateixos a Bèlgica, que ja comptava amb el Congo. Els belgues se n'adonaren que la organització politico-administrativa del territori era consistent i decidiren actuar en conseqüència, és per aquest motiu que associaren l'administració colonial indirecta al poder dels Tutsi. Malgrat tot, aquesta vinculació no representà cap mena d'obstacle a l'hora d'incidir en les directrius político-econòmiques del territori. Assenyala Prunier com els belgues van imposar l'*Ubuletwa*⁵⁸ de manera oficial i individual, eliminant la responsabilitat col·lectiva, privatitzant l'*Igikingi*, i d'aquesta manera inserint conceptes com l'individualisme o la propietat privada⁵⁹. Cal que prestem atenció però als matisos que presenta l'historiador francès, ja que en la seva obra vol deixar constància que quan es refereix als Tutsi no ho fa com si aquests representessin una ètnia, sinó que quan utilitza el concepte de Tutsi ho fa en relació a l'elit del poder. Per Prunier, com ja he mencionat, la polarització social no passava per ser Hutu o Tutsi, sinó en tenir poder i riquesa, o en ser el pagès explotat. Un conflicte de classes, tal i com expressa en el mateix sentit Chrétien *“La question “sociale” au Rwanda et au Burundi à la veille des indépendances est donc moins une question agraire qu'on problème des élites”*⁶⁰

Amb l'arribada dels belgues trepitjà també les *mille collines* el cristianisme⁶¹. El *Mwami* Yuhi V Musinga no resultava ser gaire amic dels valors cristians, era un rei rebel que no gaudia de la simpatia dels belgues. Per aquest motiu fou substituït l'any 1931 pel *Mwami* Mutara III Rudahigwa que acceptà el cristianisme i els seus valors eliminant de la seva entronització els rituals relacionats amb els *abiru*⁶². Així que durant els anys vint del s.XX el cristianisme tan sols es trobava vinculat a les zones rurals, amb predomini Hutu⁶³ però a partir dels anys trenta comencem a notar com aquest s'ha estès entre els llinatges de poder, entre els Tutsi. L'església catòlica es converteix doncs en la principal institució social i els seus valors comencen a ser extesos entre la població. Però a banda de la nova moralitat imposada, l'església tenia un monopoli vital per al control de la població, aquest era l'educació.

Malgrat que existissin diferències entre Hutu i Tutsi és a partir d'aquest moment, en que entren en

58 Es tracta d'una forma de treball obligatori iniciada pels Tutsi a mitjans del segle XIX que després aprofitaren els belgues per assolir els seus objectius

59 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.42

60 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000 pàg. 250

61 Recordem que fins a llavors la religió imperant era el Kubandwa

62 Aquest rei era tant proper als europeus que l'anomenaren *Mwami* W'Abazungu (“el rei dels blancs”)

63 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. *Política Exterior*, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 33

escena els colonitzadors, els europeus, que es comencen a construir els estereotips. I l'educació serà utilitzada com una eina de segregació social. Tal i com indica Iniesta, es construeix el Tutsi intel·ligent, d'origen nil·lòtic, esbelt i de nas fi, en contraposició al Hutu treballador, d'ascendència bantú, rabassut i platirrí, l'historiador ho resumeix com "la imatge consagrada del autèntico negro"⁶⁴. D'aquesta manera es vincula la "bona educació" als Tutsi per tal de fomentar la seva elitització. René Lemarchand⁶⁵ realitza un estudi estadístic sobre el nombre d'estudiants, tant Hutu com Tutsi, que estudien a la Universitat de Astrida, aquest assenyalava la forta desigualtat en l'accés als estudis superiors que existia. L'any 1932 tan sols nou Hutu són comptabilitzats enfront de 45 Tutsi, i l'any 1959, poc abans de la independència de Ruanda, malgrat notar un augment en el nombre d'estudiants universitaris, continuava havent la desigualtat Hutu-Tutsi de 143 a 279 en detriment dels Hutu. Prunier accentua encara més aquesta desigualtat indicant que els Hutu encara que accedissin a aquests estudis superiors ho havien de fer a través de la teologia i que no sempre, després d'haver-los realitzat, podien obtenir un càrrec del nivell que havien assolit. Fet que comportava una greu frustració social⁶⁶

Prunier i Chrétien pensen que la creació d'aquesta mitologia al voltant dels Tutsi, que ells mateixos consideren beu de les fonts colonials, fou alimentada per la mateixa *aristocratie tutsi rwandaise*⁶⁷ també⁶⁸. Jaume Suau⁶⁹ concreta en tres conseqüències el resultat d'aquesta instrumentalització que realitzen els belgues de l'elit Tutsi: en primer lloc considera que proporciona als Tutsi un augment del seu poder en detriment dels Hutu, en segon lloc indica que la discriminació que introdueixen els colonitzadors per poder dominar millor als dos "col·lectius socials" comporta un augment de les diferències socials i per tant una creació d'identitats ètniques rígides⁷⁰, de fet assenyalava que "el caràcter ètnic esdevingué amb el pas del temps el factor polític dominant"⁷¹ temps que inclús arriba als anys 60, quan Ruanda esdevingués independent, Suau afirma que "la

64 INIESTA, Ferran. "Convulsión en los grandes lagos". Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 33

65 LEMARCHAND, René. "Rwanda and Burundi", Londres, Pall Mall/New York, Praeger, 1970, Cap. IV

66 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.48

67 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. "Hutu et Tutsi au Rwanda et au Burundi" A: AMSELLE J.L; M'BOKOLO, E. *Au coeur de l'ethnie, Paris: La Découverte*, 1985. p.146

68 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg. 52

69 SUAUI, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pp.22 - 23

70 És a partir de l'any 1931 que els belgues introdueixen la tarja d'identitat, que evidentment provoca un augment de la divisió social. Aquesta tarja és utilitzada fins al 1994.

71 SUAUI, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pàg. 23

política practicada per alemanys i després pels belgues contribuí de manera decisiva a la creació d'una divisió ètnica⁷². En darrer terme, l'historiador, assenyalava que la dinàmica d'expansió que tenia el regne Tutsi acabà per tancar-se amb la inclosió al 1931 de Bukonya, un territori Hutu.

L'impacte colonial belga sobre les poblacions Hutu i Tutsi quedaria definit, a grans trets, en la creació d'estereotips que comportarien una polarització de la societat, per alguns autors, i per altres, la dotació d'unes identitats ètniques a partir de la diferenciació entre dominants i dominats. No obstant, ambdues perspectives conflueixen en un mateix punt que és la divisió social, la qual es veu profundament agreujada per la introducció del cristianisme i sobretot per obtenir aquest, el monopoli de l'educació. Els belgues a més a més aprofundiren l'esquerda econòmica que separava Hutu i Tutsi amb la introducció del concepte de la propietat privada i amb l'augment de la centralització del poder en mans dels *Mwami* Tutsi.

La República Hutu

Durant els anys 50 el món resta espectant davant les independències de les antigues colònies africanes i asiàtiques. Bandung o el Moviment dels No Alineats són conceptes que es trobaven molt arrelats en el panorama internacional i que suggerien, amb forta pressió ideològica, una crida al canvi. Aquest clima favorable a la contestació colonial comportà un canvi en les elits Tutsi que progressivament deixaven de ser els aliats per convertir-se en els opositors. Prunier, continuant amb el seu argumentari econòmic, per tal de raonar aquest canvi de posició dels Tutsi, i també dels Hutu com veurem, considera que *“les individus, forçats de devenir des agents économiques indépendants, furent poussés à l'indépendance de leurs actes, et, par conséquent, à l'indépendance de la pensée”*⁷³. Aquesta contestació colonial per part dels Tutsi i el context internacional favorable al moviment independentista comporta alhora un canvi en les idees de l'església, una església que es veu pressionada i influenciada per les idees igualitaristes i que acaba decidint canviar de bàndol i donar suport als “oprimits Hutu”. Així ho descriu l'historiador francès: *“C'est dans ce climat social progressivement aggravé que l'Église commença à favoriser la progression d'une contre-élite hutu”*⁷⁴. En aquest sentit doncs, els Hutu comencen a veure menys

72 SUAÛ, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pàg. 24

73 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.58

74 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.59

limitat el seu accés als estudis superiors, s'escolaritzen, i alhora, tal i com indica Iniesta, assumeixen el contingut igualitari del Nou Testament *“que podia congeniar con la teoría política de la democracia proclamada en los estados europeos”*⁷⁵, això es tradueix en que comencen a ser conscients de la subordinació social, desenvolupen una ideologia republicana i assumeixen la seva condició ètnica com a exigència mesiànica⁷⁶. El resultat d'aquestes noves perspectives ideològiques és la creació d'una elit Hutu occidentalitzada que compta amb el suport de l'església catòlica i amb el dels administradors belgues que deixaren de donar suport als Tutsi quan aquests es posicionaren favorables a la independència. Chrétien assegura que *“c'est la petite couche instruite, sortie notamment d'Astrida ou du séminaire, qui était touchée par l'obsession ethnique”*⁷⁷.

No obstant aquest canvi d'estratègia als belgues tampoc els hi sortirà gaire a compte ja que aquesta naixent elit Hutu també aplicà el concepte de subordinació social a la seva posició respecte els europeus i no només respecte els Tutsi, el resultat fou la creació de diversos moviments i associacions Hutu projectades a l'assoliment de la independència. L'any 1957 Joseph Gitera crea APROMOSA (Association pour la promotion sociale des masses), el mateix any, i abans de l'aparició de APROMOSA, Grégoire Kayibanda, el futur president de la Rwanda independitzada, crea el MSM (Mouvement Social Muhutu) que l'any 1959 es transforma en el Mouvement démocratique rwandais/Parti du mouvement et de l'émancipation hutu, és a dir, el MDR-PARMEHUTU. El crea per tal de *“défendre politiquement “le menu peuple” ou “la masse” (c'est-à-dire Hutu) contre les abus des “féodaux” (sous-entendu Tutsi)”*⁷⁸

Mentre comencen a dibuixar-se les línies Hutu per la independència, els Tutsi que també eren favorables a assolir el mateix objectiu també creen diversos partits. L'any 1959 els Tutsi més conservadors crearan la UNAR (Union Nationale Rwandaise) de caire monàrquic i molt hostil vers els belgues. La UNAR va reble l'ajut econòmic i diplomàtic dels països comunistes⁷⁹ que agreujà encara més la seva relació amb l'antiga metròpolis. El mateix es crea el RADER (Rassemblement démocratique rwandais) format per Tutsi moderats, que comptava amb la desaprobació dels Tutsi més conservadors i amb la desconfiança dels Hutu, a banda clar del rebuig d'aquells que no es

75 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 33

76 INIESTA, Ferran. “Convulsión en los grandes lagos”. Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 33

77 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000 pàg. 263

78 CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000 pàg. 265

79 Cal tenir en compte que l'any 1959 el món es troba immers en un context de Guerra Freda.

trobaven ni en un bàndol ni en l'altre perquè el RADAR comptava amb el suport, inicialment, dels belgues.

Els Hutu a més d'organitzar-se en partits i associacions denunciaven l'hegemonia Tutsi en el "*Manifeste des Bahutu*" del 24 de març de 1957. En ell proclamen un canvi en l'estructura de poder de Ruanda, donat que el pes majoritari de la població era Hutu. Entre els signants d'aquest document es trobaven Kayibanda i Habyarimana, presidents de la primera i segona república Hutu respectivament.

En definitiva, a les portes de 1959, ens trobem una elit Hutu que lluita per imposar-se a la monarquia Hutu mentre que es ambdós grups es posicionen favorablement a la independència de Ruanda. Alhora els belgues i l'església catòlica deixen de donar recolzament als Tutsi per cedir-lo als Hutu, els quals es troben en una situació d'avantatge ja que representen una majoria poblacional i a més a més tenen el suport de l'administració colonial i de la major institució social, l'església.

Revolució social?

L'any 1959 fou un moment d'inflexió en la situació de crisi que experimentava el si de la societat ruandesa. Els discursos teòrics al voltant de les matances de Tutsi poc abans de la independència de Ruanda deixen entreveure la multiplicitat d'interrogants i la complexitat de resoldre'ls. Jaume Suau contextualitza la situació d'inestabilitat monàrquica amb la successió del *Mwami* tutsi, Mutara III Rudahigwa per Kigeri V per assenyalar que l'aixecament dels Hutu, fou un aixecament pagès vers els Tutsi que acabaren de manera tràgica amb una massacre d'aquests darrers o en els millors dels casos del seu èxode a les regions veïnes d'Uganda, Congo i Burundi. Kapusciski també recolza la teoria de la revolta camperola degut a la crema de finques i mort de bestiar Tutsi en mans dels Hutu. Per la seva banda Iniesta assegura fou una matança de Tutsi tant a la ciutat com al camp. Finalment, Prunier analitza el conflicte des d'una altra perspectiva en la que afirma "*sous les bannières de "la règle de la majorité démocratique" d'un côté et de "l'indépendance immédiate" de l'autre, il s'agissait d'une lutte entre deux elites*"⁸⁰. En definitiva, que sota l'aparença d'una "Revolució social", és a dir, del desplaçament del poder Tutsi al Hutu, en

80 PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg. 68

honor a la democràcia i a les idees igualitàries que portarien la independència, s'amagava una lluita entre les elits dominants a les que les masses s'hi afegien en una banda o una altra com a conseqüència de la creació dels arquetips "Tutsi" i "Hutu".

Els belgues davant de la crisi que s'estava donant decideixen jugar a ser democràtics i convocar eleccions municipals i legislatives, així com uns referèndums per preguntar sobre l'abolició o no de la monarquia i sobre el retorn del *Mwami* Kigeri V exiliat al Congo Belga. Les eleccions foren guanyades per molta diferència pel MDR-PARMEHUTU i els referèndums tingueren ambdós una resposta negativa. El resultat doncs del joc belga democràtic era una república en mans dels Hutu. L'any 1961 es declara la independència de Ruanda que no és reconeguda fins l'1 de juliol de 1962 per Bèlgica i la ONU. El territori colonial estava format pels actuals territoris de Ruanda i Burundi, i foren ambdues regions les que obtingueren la condició d'estats independents. Burundi en forma de monarquia Tutsi i Ruanda de república Hutu, trencant amb la tradició monàrquica anterior.

Malgrat el sentiment llibertari que pugui conferir una independència colonial aquest no fou aplicat a la realitat que tan sols havia experimentat un intercanvi de papers. Ara la opressió social amenaçava els Tutsi que deixaven molt enrere el seu estereotip de superioritat i de "no negres" per adoptar-ne un altre, el d'opressors. Els Hutu per la seva banda deixaven de representar el paper dels oprimits, dels inferiors, per convertir-se en els alliberadors. No obstant, no tingué res d'alliberadora la revolució social Hutu perquè tornà a condemnar tant a Hutu com a Tutsi a l'odi i l'opressió social.

La Independència i Kayibanda (1962 - 1973)

Tot i que s'independitzaren com a territoris individuals, les regions de Burundi i Ruanda traçaren a partir de 1962 els seus camins de forma paral·lela però amb una lògica inversa. Mentre que a Burundi el monarca Mwambutsa IV es negava a formar govern amb els Hutu. A Ruanda els Tutsi es veien massacrats pels Hutu. La situació era molt complexa perquè hi havia una forta influència de les ràtzies dels Tutsi a l'exili vers les condicions del Tutsi que es trobaven a l'interior de Ruanda. D'aquesta manera, els atacs del *Inyenzi*⁸¹ són vistos com una gran amenaça que paguen

81 *Inyezi* té la seva traducció en "escarabats" perquè són els que "entren de nit". Es denominen així als rebels Tutsi que realitzaren diverses incursions a Ruanda des de 1960 fins a 1963, durant la República Hutu.

els Tutsi que viuen a l'interior de les fronteres ruandeses. Però potser el més perillós de la situació no siguin les conseqüències d'aquests atacs sinó la resposta de la població Hutu, així com del poder, respecte a ella. Es crea una cultura d'impunitat en la que la violència vers els Tutsi està justificada si és a través de l'argument del ressentiment. D'aquesta manera s'estableix la massacre com a mètode de venjança socialment acceptat i justificat. Una idea que facilitarà la posada en marxa del genocidi.

Grégoire Kayibanda fou el president de la primera república hutu ruandesa. Un règim que ràpidament va anar descobrint les seves cartes fins a presentar-se com una dictadura ètnica encoberta. Es reforçava el partit únic, el MDR-PARMEHUTU, s'entronitzava a Kayibanda i es concentraven en ell tots els poders així com en mans del clan al que pertanyia, un clan provinent de Gitarama. D'altra banda s'elimina la possible oposició, i no tan sols la Tutsi, sinó també l'Hutu⁸². És important assenyalar d'aquest moment, la gran incidència que tingueren en el devenir de les regions dels Grans Llacs les migracions, els moviments dels refugiats.

L'arribada de Habyarimana (1973 – 1994)⁸³

L'any 1973 Juvénal Habyarimana dóna un cop d'estat i es fa el lideratge de Ruanda, iniciant d'aquesta manera la segona República Hutu. Malgrat que continuà amb la política de desigualtat ètnica del seu predecessor cal fer notar que durant aquests anys, almenys en un inici, podem notar una tímida obertura, que no acabarà de concretar-se mai perquè el règim de Habyarimana no planteja en cap moment la inclosió real dels Tutsi en el govern. Jaume Suau titlla de “bonança relativa”⁸⁴ al període comprès entre 1979 i 1985. Durant aquests anys es pot notar un augment de les exportacions⁸⁵ i una menor diferenciació entre Hutu i Tutsi. D'altra banda el règim de Habyarimana comptava amb el suport militar francès⁸⁶ i una creixent ajuda de l'exterior⁸⁷.

82 Kayibanda exclou als Hutu del nord (Gisenyi i Ruhengeri) perquè tenien una forta presència en les forces dseguretats i a més a més tenien fama de contestar el règim.

83 Deixarem per al següent apartat l'època final de la presidència de Habyarimana (1990-1994) perquè mereix una atenció particular, degut a la gran importància que prenen aquests anys vers el posterior genocidi.

84 SUAU, Jaume. *Ruanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pàg.34

85 A Ruanda les exportacions del cafè, sobretot, i d'altres matèries primeres, representen una gran font d'ingressos a banda de l'activitat econòmica tradicional com és l'agricultura i la ramaderia.

86 L'any 1975 França i Ruanda signen un acord de cooperació militar en el que França dota d'armes i soldats a Ruanda per tal de “desenvolupar” el país i reforçar el règim.

87 “*La dépendance du Rwanda par rapport à l'aide internationale n'avait cessé d'augmenter jusqu'à devenir très importante à la fin des années 80. Ainsi, selon la plaisanterie d'un ancien expatrié, le Rwanda n'était pas seulement "le pays aux mille collines", il était aussi "le pays aux 1000 coopérants"*” A: PRUNIER, Gerard. *Ruanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.102

A banda de les qüestions econòmiques, en les que l'historiador francès Prunier incideix de manera reiterada, cal tenir presents també les circumstàncies polítiques i socials de la república de Habyarimana. L'any 1978 es realitza una nova constitució per a Ruanda en la que es defineix el país com una república democràtica basada en el govern del poble i la seva voluntat. No obstant, aquestes promeses d'igualitarisme i sobirania popular resta prou qüestionada quan en l'article 7 de la citada constitució s'insta la creació d'un partit únic per al govern ruandès. Aquest no era altre que el MRND (Mouvement Revolutionnaire National pour le développement)⁸⁸ creat al 1975 per Habyarimana. No és només però la creació i confirmació d'un partit únic l'única esquerda de la suposada crida a la democràcia es feia des de la carta magna, ja que no fou fins al 1981 que el president republicà decidí crear un sucedani de Parlament anomenat "Conseil National du Développement". Era usual considerar el règim de Habyarimana com una mena de "dictadura pel desenvolupament", opinió forjada en la idea que en un país pobre, o amb dificultats econòmiques, no hi ha espai i temps per a la discussió, tan sols per a la millora econòmica, encara que el preu a pagar sigui l'absència de la democràcia⁸⁹.

Suau situà en la seva obra la fi de la bonança en el règim de Habyarimana al voltant de 1985, cert és però que la república dictatorial disfressada de democràtica feia aigües des de feia temps. Abans però de continuar cal que ens aturem al voltant d'una divergència de perspectives en quant a la crisi. Així com Collier hi ha un seguit de teòrics que consideren que els conflictes ètnics es relaxen quan hi ha una millora de l'economia i que per tant les causes del malestar social no seria tant la divisió ètnica com les dificultats econòmiques. És important assenyalar que la dècada dels vuitanta fou un període econòmicament negatiu per a tota l'Àfrica però no es pot reduir la conflictivitat ètnica de Ruanda i el seguit de problemàtiques que arrossegava d'anys ençà a uns problemes econòmics de caràcter global i internacional. Clar que, l'empitjorament de les condicions econòmiques comportà alhora un auge del descontentament social que havia d'afegir-se a la conflictivitat ja existent.

A banda de l'oposició externa, que més endavant comentarem, el règim de Habyarimana trobava

88 Més tard al MRND li fou afegida una segona D, MRNDD, per tal d'afegir la paraula democràcia a les sigles del partit únic.

89 Habyarimana és reelegit en dues ocasions, la primera al 1983 i la segona al 1988, aquesta darrera amb un total 99,98% dels vots. Una xifra que resultà decebedora per als membres del MRND, que confiaven, tal i com indicava el seu eslògan electoral "Ijana Kw' Ijana" en el cent per cent. A: PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg. 100

el seu gran problema a l'interior del seu aparell. Entre el Clan Akazu⁹⁰ (o clan de madame), aquest anirà construint tot un monopoli de poder i riqueses que comportà al cap i a la fi una predominància del nord (Gisenyi) vers el sud (Rugenheri). La importància dels Akazu, i de la dona de Habyarimana, Agathe Kanzinga, en el poder, era tal que eliminaren a Mayuya, el futur successor de Habyarimana, per tal de conservar el seu monopoli en el govern. Per tant, a mesura que el règim republicà prén unes corrents més autoritàries encara l'antagonisme Hutu-Tutsi s'intensifica de manera paral·lela a l'antagonisme Hutu-Hutu degut a les distincions que els Akazu i Habyarimana realitzen afavorint el nord vers el sud.

Del FPR a Arusha

Malgrat que el règim de Habyarimana tingués uns problemes endèmics importants fou l'ofensiva exterior el que acabà de desestabilitzar-lo. He mencionat línies més amunt la importància de les migracions de la població a través de les fronteres dels estats limítrofs, en concret dos d'ells, Burundi i Uganda.

Burundi en assolir la independència establí un govern liderat per Tutsi, el qual no cercava la reconciliació ètnica sinó que l'agreujava amb les seves actuacions. Aquests clima de conflictivitat acabà sent contestat per un revolta Hutu l'any 1972 que rebé la resposta repressiva dels Tutsi, tant física com administrativament a través de depuracions. La tendència violenta del règim comportà la creació de grups ètnicament bel·licistes com ara el Palipehutu. Els enfrontaments foren retirats els anys següents (1973, 1988, 1991). A Uganda la situació era quelcom més complexa ja que els *Inyezi* havien retornat de les seves incursions durant el règim de Milton Obote, el qual no volia dotar de nacionalitat ugandesa a aquests Tutsi. Aquest fet comporta que acabin vinculant-se a la guerrilla marxista de Yoweri Museveni els *Inyenzi*, entre els quals trobem a Kagame⁹¹ i Rwigyena⁹². Museveni⁹³ s'erigeix com a president sense poder complir la seva promesa de nacionalitzar els Tutsi de Ruanda i alguns d'aquests decideixen travessar la frontera per arribar a Kigali a través de la formació del FPR (Front Patriotique Rwandais).

90 Akazu es podria traduir com "la petita casa" i en la Ruanda precolonial es denominava d'aquesta manera a la cort reial. Més tard, al 1985 aquest nom fou donat al cercle de poder que envoltava Habyarimana.

91 És l'actual president de Ruanda. Membre del FPR

92 És un dels membres fundadors del FPR

93 Pertanyia als Hima Ankole que havien estat vinculats a l'origen dels Tutsi

L'1 d'octubre de 1990 el FPR creua la frontera per Mutara, al nord, els Intonyaki⁹⁴ s'alien amb els Hutu moderats però aconseguen, més enllà dels avenços inicials, consolidar la seva ofensiva a la zona nord-oriental. El govern de Ruanda compta amb el suport del seu exèrcit i dels seus aliats: Bèlgica, França i el Zaire. En aquesta ofensiva mor Rwigyema. Les relacions entre Ruanda i Uganda es deterioren d'ençà. Buyoya i Habyarimana, Uganda i Ruanda respectivament, encapçalen règims militars que compten amb una oposició democràtica i alhora amb un sector més extrem el Palipehutu i el FPR. És important detenir-nos en aquest aspecte per analitzar la resposta del discurs oficial, estatal, que es dona a aquests antagonismes.

Des de les estructures estatals es resol la problemàtica realitzant una crida en favor de la nació com a única via democràtica per assolir el desenvolupament enfront del tribalisme que representava una endarreriment i un conflicte, com era el cas dels Hutu del sud a Uganda i dels Tutsi *Intonyaki* a Ruanda⁹⁵. A més s'exarcebava el discurs de la foranitat d'aquests per tal d'eixamplar l'esquerda que separava a les poblacions i homogeneïtzar la societat de l'interior de les fronteres. Cal fer notar però, que qui exhortava la nació com a única forma de democràcia a Ruanda, liderava un partit únic, impeding la formulació d'altres alternatives en el marc oficial.

El clima de crisi a l'interior de les regions comportà que les pressions internacionals augmentaren vers Habyarimana que intentà reconduir la seva particular República vers una aparença més democràtica. Aquesta posada en escena va agreujar la creixent polarització social que ara comptava amb una Hutu radicals posicionats en contra de Habyarimana. És en aquest moment que des del govern s'inicien les campanyes vers els Tutsi, presentant el FPR com una cinquena columna. Seguint amb la seva operació de maquillatge Habyarimana orienta, a través d'una nova constitució l'any 1991, el règim vers una oposició democràtica, reconeixent: els partits polítics, la divisió de poders, la figura del Primer Ministre i la limitació temporal del càrrec de president de la república. No obstant, no va cedir en quant a la convocatòria d'eleccions⁹⁶.

El 7 de juliol de 1992 el Primer Ministre Dismas Nsengiyaremye forma un govern multipartidista en

94 És el nom dels soldats del FPR. El seu significat es podria traduir com els "forts combatents". El seu origen es situaria en els antics regiments reials.

95 INIESTA, Ferran. "Convulsión en los grandes lagos". Política Exterior, 1997, vol.IX, num.55, pàg. 41

96 Fou en aquest època que el MRND passarà a anomenar-se MRNDD

el que, malgrat haver de cedir el monopoli del poder, no perd ni pes ni influència el MRNDD. En aquest nou govern hi trobarem quatre partits de l'oposició: MDR (Mouvement Démocratique Républicaine), PSD (Parti social démocrate), PDC (Parti Démocratique Chrétien) i PL (Parti Libéral). Mentrestant a Burundi l'any 1993 guanya les eleccions multipartidistes el FRODEBU (Front per a la democràcia a Burundi) dirigit per Ndadaye, per tant es forma un govern pro-Hutu que posa punt i final a la dictadura de Buyoya. El nou govern també recull l'oposició ètnica materialitzada en un cop d'estat Tutsi l'any 1993 que provoca diversos enfrontaments entre Tutsi i Hutu i l'augment del nombre de refugiats Hutu en territori ruandès.

La insostenible situació de violència i conflictivitat condueix a la signatura dels Acords d'Arusha (Tanzània). Aquests acords són signats entre Habyarimana i Kanyarengwe del FPR. En ells s'estipula la instauració d'institucions de transició, la participació dels Tutsi en el govern de Ruanda i a l'exèrcit, així com la consulta democràtica sobre el futur del país. Es posa en marxa també en Arusha la UNAMIR⁹⁷. Ja en el moment de la signatura però, els Acords d'Arusha es preveuen de difícil compliment ja que ambdues faccions ètniques ho veuen com una claudicació, el FPR considerava que tenia la victòria a les seves mans i que el camí de la democràcia només faria que complicar-ho.

Itsembawoko⁹⁸

“Cadascú vivia amb la seva ètnia, però ningú no es barallava. Hi havia moltes desigualtats en les relacions, però tanmateix ens enteníem”⁹⁹

Francine Niyitegeka, comercianta i camperola Tutsi

L'assassinat de Habyarimana el 6 d'abril de 1994 va donar el tret de sortida a la gran massacre posterior. Massacre que sovint és explicada des d'un punt de vista massa simplista en el que es criminalitza als Hutu i es victimitza els Tutsi. Reduir el genocidi a “Hutu mata Tutsi” no és només una perspectiva simplista del conflicte sinó que a més a més comporta una visió arreal del mateix. Tampoc seria just modificar-la en els següents termes: “Hutu mata a Tutsi i Hutu moderat”,

97 UNAMIR/MINUAR és la Missió d'Assistència de la ONU a Ruanda que es crea el 4 d'agost de 1993 i finalitza el 8 de Març de 1996.

98 Significa “genocidi” en Kinyarwanda.

99 HATZFELD, Jean. *La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos*. Barcelona: Edicions 1984, 2001. pàg.37

aquesta és una visió parcial en la que manca un aspecte vital del conflicte i sobretot imprescindible per a la reconciliació social en l'actualitat, i és la inclusió dels Tutsi en el bàndol dels "assassins". Com veurem més endavant, la visió del genocidi i la seva utilització per a construir, novament, un mite és utilitzada en l'actualitat com una eina de criminalització i de victimització. Amb aquestes aclaracions no vull justificar la teoria del "Doble Genocidi" perquè la població que va restar delmada i sobre la qual es va planificar la massacre fou la Tutsi, no la Hutu. Però aquesta evidència no implica que també es responsabilitzi als Tutsi de la FPR sobre les atrocitats que van cometre no només vers els militars sinó també en contra dels civils.

En primer lloc, cal que tinguem clar que malgrat ser un genocidi "eficaç" amb tots els matissos pertanyents a la utilització del terme, no tingué una adhesió unànime per part dels Hutu. Alguns inclús decidiren ajudar als Tutsi, d'altres alleugeriren les pràctiques amb les que els aniquil·laven. És ben cert que els Tutsi foren els grans massacrats, tot i que alguns intel·lectuals intenten demostrar el contrari, més endavant ho veurem, però no tots els Tutsi poden presentar unes mans nêtes de sang. Aquest és el cas dels que formaven part del FPR, molts dels seus membres carregaren sobre la seva esquena les morts tan de civils com de militars de l'exèrcit ruandès que durant els cent dies que durà el genocidi realitzaren. Més tard, i ja amb l'exèrcit fora del país, les massacres continuaren vers els Hutu civils que restaven dins les fronteres. No obstant, moltes de les denúncies realitzades en torn a l'actitud del FPR no han estat encara provades.

*"No hi ha hagut cap altre genocidi més eficient que el ruandès"*¹⁰⁰, Suau sentència així els milers de morts, que en tan sols tres mesos, va cobrar-se el conflicte africà l'any 1994. La planificació sou sense cap mena de dubte el secret de "l'èxit" de la massacre. Les autoritats ruandeses, els ideòlegs Hutu havien preparat minuciosament l'aniquil·lació dels Tutsi a través de l'exèrcit i dels *Interhamwe*¹⁰¹. Més tard, i a mesura que avançava el FPR, també foren els Hutu camperols els que prengueren els matxets per a l'assassinat dels Tutsi. No es tractava només però d'un extermini de l'ètnia històricament antagònica sinó també d'eliminar els opositors al règim. La organització del genocidi fou un tasca d'alguns pocs, però la seva extensió a gran part de la població fou factible gràcies al control de l'aparell estatal per part dels ideòlegs i a la vinculació dels mitjans de

¹⁰⁰SUAU, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009. pàg.49

¹⁰¹És la milícia civil utilitzada per perpetrar els assassinats dels Tutsi. Interhamwe en Kinyarwanda vol dir "els que treballen junts".

comunicació en la difusió de les idees principals dels mateixos. Aquests mitjans de comunicació, com ara la Revista Kangura o la Radio Mille Collines emetien discursos anti-tutsi que exacerbaven els ànims de la població. L'eficàcia, a vegades, pot passar per la passivitat del atacat. Bé, Braeckman assegura que els Tutsi no oposaren una resistència important a les seves morts. No és del tot certa aquesta afirmació, ja que durant els dies del genocidi els Tutsi s'exiliaren en les regions frontereres, i s'amagaren en els aiguamolls o les esglésies per protegir-se dels atacs dels Hutu. “[...] és un costum ruandès refugiar-se a les cases de Déu quan comencen les massacres”¹⁰² “Teníem el costum d'amagar-nos en petits grups. Un dia, els interhamwe van descobrir la mare sota els papirs. Ella es va alçar i els va proposar donar-los diners perquè la matessin d'un sol cop de matxet”¹⁰³. Existien doncs algunes estratègies per sobreviure o per fer menys agònica la mort, potser el que mancava era una força d'oposició defensiva.

Mentre els Tutsi eren massacrats la victòria del FPR es notava cada vegada menys inevitable. França el 22 de juny de 1994 s'acollí a la Resolució 929 del Consell de Seguretat de l'ONU per utilitzar “tots els mitjans” durant dos mesos per protegir als civils, assegurant d'altra banda, l'ajut alimentari. La resolució acabà concretant-se en la denominada “Opération Turquoise” que fou titllada de poc neutral pel FPR ja que afavoria el refugi i l'exili dels Hutu. Finalment, el 19 de juliol de 1994 el FPR entra a Kigali i anuncia la creació d'un govern de transició d'unitat nacional presidit per un Hutu membre del FPR, Bizimungu. En aquest nou govern el MRNDD és exclòs.

La victòria del FPR comportà l'èxode de milers d'Hutu a Burundi, Tanzània, Uganda i sobretot al Zaire. La regió zairesesa acabà desbordada per l'arribada massiva dels Hutu que començaren a ser un problema en uns camps de refugiats superpoblats, condició que afectava a la higiene i a l'alimentació. A més d'altra banda molts dels que arribaven eren els instigadors del genocidi i aquest fet comportava un greu conflicte ètic per a l'ajuda humanitària que hi estava destinada. D'altra banda, de l'arribada dels Hutu exiliats se'n deriva una altra problemàtica al Zaire. La desestabilització de la regió també ve donada pel revifament de les velles conteses ètniques entre els Tutsi i els Hutu del Zaire.

102 HATZFELD, Jean. *La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos*. Barcelona: Edicions 1984, 2001. pàg.15

103 HATZFELD, Jean. *La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos*. Barcelona: Edicions 1984, 2001. pàg.27

Més enllà de les dinàmiques de la població africana, del genocidi ruandès de 1994 molta de la bibliografia, està centrada en establir quina va ser la posició de la “Comunitat Internacional” així com quines són les seves responsabilitats en el conflicte. Comencem amb l'antiga metròpoli, Bèlgica. Tant Jaume Suau com Ferran Iniesta destaquen la precipitada acció descolonitzadora dels belgues que d'altra banda va permetre la instauració d'una república Hutu que perseguia clarament uns objectius de dominació ètnica. A més va donar suport, juntament amb França, a Habyarimana quan el FPR entrava a Ruanda l'any 1990. Bèlgica conscient de la seva implicació en el conflicte sempre ha estat posicionada a favor de la no intervenció, tal i com indica Iniesta, de fet s'allunyà de Ruanda amb la retirada dels cascs blaus belgues l'any 1994. Estirem el fil i dediquem unes línies al fracàs de la ONU. Tant Iniesta com Suau, expressen la negativa resolució de la UNAMIR/MINUAR que malgrat comptar amb les bases legals per actuar va preferir salvaguardar la vida dels seus soldats que actuar. No hi havia una voluntat política per actuar en Ruanda, cap estat estava disposat a fer-ho, i en la ONU la voluntat dels estats està per sobre de la de la mateixa organització. Tampoc va saber resoldre la victòria del FPR, un cop acabat el genocidi. Iniesta, favorable a la no intervenció estrangera en els assumptes africans, fa referència al clima de salvament humanitari, a les pressions de les ONG i de la premsa per argumentar el perquè, malgrat no haver-hi una predisposició real, la ONU envia una missió a Ruanda. I és el manteniment de la popularitat dels estats membres la resposta de l'historiador africanista.

D'altra banda els Estats Units, jugaren un paper clau en el conflicte. Malgrat estar fora de la dinàmica de Guerra Freda en el temps, Uganda era una peça clau en el trencaclosques geoestratègic de la regió dels Grans Llacs, amb ella guanyaven influència en la regió en detriment de França. D'aquest objectiu se'n beneficià el FPR i el nou règim de Kigali. D'altra banda, tant França com els Estats Units van ser els instigadors de retardar la l'etiquetació de “Genocidi” al conflicte ruandès per part de la ONU, malgrat estar assabentats de les matances i de la seva planificació, per tal de no haver d'intervenir-hi. Jaume Suau, es posiciona favorable a la idea que si haguessin intervingut d'una manera més decidida moltes morts s'haguessin evitat. I finalment, en darrer terme, la França intervencionista. Seguint amb la seva dinàmica a l'Àfrica, la França de Mitterrand no va deixar l'oportunitat de donar suport al règim de Habyarimana amb ajut econòmic i forces militar¹⁰⁴. França fou acusada de complicitat amb el genocidi.

104 França va portar a terme fins a tres operacions a Ruanda: *Noroit*; per frenar l'acció dels Tutsi entre 1990 i 1993, *Amaryllis*; l'abril

Rere la pau

La victòria del FPR suposà els darrers dies del genocidi, però no del conflicte. De fet, el conflicte va adquirir un nou matís estenent-se per tota la regió. L'any 1996 les antigues forces militars de Ruanda, així com els *Interhamwe*, es reorganitzaven fundant el PALIR¹⁰⁵ per tal d'enderrocar el nou règim ruandès. Els membres del PALIR, així com de l'ALIR¹⁰⁶, provenien dels camps de refugiats Hutu del Zaire. Era l'etern retorn de la lògica inversa, primer havien estat els Tutsi, ara els hi tocava als Hutu. Mesos més tard, entre l'octubre i el novembre de 1996, el FPR, Uganda i Burundi envaïen el Zaire amb l'objectiu d'enderrocar al dictador Mobutu. Finalment, Kabila es proclamà president de la República Democràtica del Congo al 1997 i els Hutu que hi estaven exiliats, també a Tanzània i Burundi, tornaren a Ruanda on no foren ben rebuts. El conflicte però, s'agreuja encara més quan l'any 1998 a la problemàtica regional se li afegeix l'atractiu i enriquidor Coltan¹⁰⁷.

Paral·lelament a aquesta conflictiva dinàmica regional el FPR, en assolir la victòria, heretava els mateixos problemes no resolts, i ara agreujats, que els havien portat al genocidi. El passat és un ens indisoluble del nostre present, és l'essència del que vam ser i els fonaments del que som. No és possible construir el present oblidant el passat, perquè sense ell, res pot ser real. Ruanda no n'és l'excepció. El conflicte ètnic que havia marcat els esdeveniments continuava més viu que mai. Rere la pau arribava la construcció de la democràcia, l'hora de posar fre a la conflictivitat. No obstant, aquest sistema democràtic fou edificat sobre uns fonaments que no havien deixat de trontollar. L'any 1998 s'establí un govern de dominació Tutsi, autoritari, que instrumentalitzava el genocidi per justificar les seves massacres venjatives. Dos anys més tard, Bizimungu, el president Hutu del govern de dominació Tutsi, dimiteix i es fa amb el poder Paul Kagame. En el 2003 tornarà a ser escollit en les eleccions presidencials, marcades per les denúncies de corrupció i frau, de la mateixa manera que les multipartidistes, de les que resultà un govern de majoria Tutsi encapçalat pel FPR. Paral·lelament es prohibia, a la constitució de 2003, la incitació a l'odi ètnic.

de 1994 per evacuar 1500 europeus de Ruanda durant el genocidi i *Turquoise*; al juny de 1994 que malgrat definir-se com humanitària va representar un obstacle pel FPR i un ajut pels Hutu. A: SUAUI, Jaume. *Ruanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pp.61/62

105 Partit per a l'alliberament de Ruanda, format per refugiats Hutu al Zaire

106 Exèrcit per a l'alliberament de Ruanda, braç armat del PALIR.

107 És un mineral que s'utilitza molt per a la realització sobretot de carregadors de mòbil o d'ordinadors. La més gran reserva mundial es situa a la regió d'Ituri a la RDC, fet que comporta que les regions situades al voltant realitzin expolis de manera continuada.

La democràcia a Ruanda arribà de la mà de la reconciliació nacional. Es va situar l'ètnia com la gran culpable del genocidi, d'aquesta manera fou sentenciada a ser progressivament substituïda per la identitat nacional ruandesa, és a dir que *“la confrontación Hutu-Tutsi ha de quedar superada mediante la adopción de la ruandidad, proclamada como la nueva identidad que ha de propiciar la reconciliación nacional”*¹⁰⁸. S'estableix una gradació en valor de les identitats en la que la nació es situa com la vacuna contra el càncer ètnic.

Convertir l'ètnia com un obstacle per a la democràcia suposa la seva diabolització. S'acusa a l'etnicitat de ser l'instrument utilitzat pels líders polítics africans per a la mobilització de les masses, es confonen termes. El problema no es troba en la identitat ètnica sinó en aquells que en fan un mal ús. Davant d'aquesta instrumentalització el que es presenta com la salvació és l'estat integrador, aquell que ofereix homogeneïtat i uniformització, establint una relació més justa, és a dir, *“liberté, égalité et fraternité”*, això si, passant per alt unes realitats que són degradades. Els deconstructivistes consideren que l'ètnia no existeix perquè no és una realitat social ben delimitada. Cahen diferencia entre nació política, que és aquella que seria aplicada als estat-nació actuals, i la nació ètnica, la qual creu, correspon més exactament a la realitat perquè existeix com un fet de consciència, independentment de la construcció política.

El nacionalisme però, també és presentat com una malaltia quan aquest deixa de representar a l'estat integrador per convertir-se en la diferència. En definitiva, tot acaba confluint en el mateix punt, la divergència, la diferència, la divisió és negativa, perquè implica independència de pensament i en canvi la uniformitat que ofereix l'estat-nació, sense esquerdes, és el nirvana de la no conflictivitat. Quan els deconstructivistes afirmen que l'ètnia té un origen exterior per tal de negar la seva pertinença, perquè l'aborden com una realitat colonial i no africana, obliden que l'ètnia existeix perquè existeix l'expressió ètnica, si una persona es defineix com a Hutu o Tutsi, ho està fent ètnicament, independentment de l'origen de la creació d'aquest tipus d'identitat. Com exposa Cahen *“El “dit” ètnic implica que un grup, sent la necessitat d'afirmar-se com a tal”*¹⁰⁹ *“L'expressió ètnica és un efecte subjectiu d'un context sobre l'estructura social produïda*

108 CASTEL, Antoni. “Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi” A: AA.VV . *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007 pàg.172

109 CAHEN, Michel. “Etnicitat Política” A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995. pàg. 109

històricament”¹¹⁰. D'aquesta manera esdevé la nació “com una forma d'ètnicitat”¹¹¹. Sent l'ètnia un fet de consciència i la nació una expressió ètnica ben identificada i estabilitzada. Existeix per tant, un grau diferent en quant a la cristallització però no en el seu valor. Per extensió, la superposició d'identitats és possible. Es pot ser Hutu i ruandès. De fet, Bosch assegura que la pertinença a l'estat-nació és un sentiment real a l'Àfrica. El problema, tal i com indica Cahen, és que el nacionalisme negroafricà, és de caràcter induït, a diferència de l'uropeu que és produït. La inducció del nacionalisme a l'Àfrica subsahariana té connotacions antidemocràtiques perquè foren les elits les que implantaren aquesta nova identitat.

Una nova identitat que a Ruanda a més a més és imposada com a mesura preventiva per a evitar futurs conflictes. La identitat ruandesa en la que “no hay lugar para la identidad comunitaria”¹¹². Unes identitats comunitàries que estan completament arrelades, d'altra banda. Per tant, resulta absurd, pretendre imposar una identitat nacional privativa de les identitats ètniques. A més a més “con dos comunidades que desconfían la una de la otra, la ruandidad se queda en un artificio ideológico del discurso oficial y aumenta las suspicacias sobre la penalización de la adscripción identitaria”¹¹³.

Paral·lelament a tot aquest conflicte identitari té lloc l'establiment de dos sistemes judicials que pretenen rendir comptes amb la veritat i amb les víctimes. El mateix 1994 la ONU crea el TPIR (Tribunal Penal Internacional per a Ruanda), el qual s'encarrega de jutjar als ideòlegs i líders de la massacre. Aquest s'estableix l'any 1995 a Arusha (Tanzània). Des del setembre de 1996, quan tingué lloc la primera sessió, fins a l'octubre del 2008, el TPIR tan sols havia resolt 29 casos¹¹⁴. Uns resultats decebedors i poc efectius. La ineficàcia de la justícia d'Arusha troba una alternativa en la justícia tradicional de les *Gacaca*¹¹⁵. Etimològicament el mot significa “Justícia sobre l'herba”, és un mètode tradicional de justícia, d'època precolonial, en el que tota la comunitat hi participa i els

110 CAHEN, Michel. “Etnicitat Política” A: AA.VV. *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995. pàg.110

111 CAHEN, Michel. “Etnicitat Política” A: AA.VV. *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995. pàg.105

112 CASTEL, Antoni. “Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi” A: AA.VV. *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007 pàg.172

113 CASTEL, Antoni. “Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi” A: AA.VV. *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007 pàg.173

114 SUAUA, Jaume. *Ruanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009 pàg.82

115 Aquells que encapçalen les Gacaca són els Inyangamugayo (“Homes Integres”). En la Gacaca si els acusats confessen la seva culpa i demanen perdó poden obtenir una reducció de la condemna.

membres del tribunal no tenen estudis de dret. La *Gacaca* ha estat molt criticada perquè no compleix amb els preceptes internacionals de la representació de l'acusat a través d'un advocat, a més comporta que els testimonis puguin rebre amenaces en favor del seu silenci o de la seva veu. No obstant, aquest sistema de justícia ofereix l'oportunitat de la reconciliació en comunitat, no des de les sales d'uns jutjats amb persones alienes al genocidi. Aquest mètode però tampoc pot fer front als milers de detinguts que s'apilonen en les presons ruandeses.

Segons Lemarchand, l'ètnia és instrumentalitzada també en la justícia per tal de definir a les víctimes i als culpables. Afirmar que *"Rwanda is more profoundly divided now than at any other time in its history"*¹¹⁶ perquè *"in Rwanda today, guilt and innocence are increasingly becoming ethnicized"*¹¹⁷. Lemarchand compara les obres de Gourevitch¹¹⁸ i Des Forges¹¹⁹ per remarcar aquesta etnitització dels culpables, assegurant que Gourevitch aborda el conflicte des d'una perspectiva en la que els Tutsi són sempre les víctimes i els Hutu són tots culpables. En canvi, revisa l'obra de Des Forges, des d'una òptica més positiva, assenyalant que també els Tutsi assassinaren i els Hutu foren morts.

En conclusió, el conflicte ètnic ja no l'hem d'abordar tan sols des de la perspectiva Hutu-Tutsi, sinó també des de la confrontació ètnia i nació, ètnia i democràcia o tradició i modernitat.

Conclusions

Si podem extreure alguna certesa, aquesta és que el genocidi de Ruanda representà un punt d'inflexió en la convivència de les poblacions de la regió dels Grans Llacs. El final del genocidi comportà un augment de la conflictivitat en les regions interlacustres que arriba fins als nostres dies. D'altra banda, en el cas concret de Ruanda, rere el genocidi, aquesta conflictivitat no s'ha relaxat. Les divisions han estat més accentuades, així com els sentiments d'odi i venjança més intensificats. Ruanda arrossega un llegat de problemàtiques sorgides d'ençà de l'any 1994. Els fantasmes dels morts continuen ben vius en els pensaments dels supervivents, el record del

116 LEMARCHAND. R. "Hate Crimes: Race and retribution in Rwanda" Transition, Vol 9, Nº 1 i 2, 2000 p. 114

117 LEMARCHAND. R. "Hate Crimes: Race and retribution in Rwanda" Transition, Vol 9, Nº 1 i 2, 2000 p. 118

118 Es refereix a l'obra "Queremos informarle de que mañana seremos asesinados junto con nuestras familias: historias de Ruanda", Barcelona, Destino, 1999.

119 Es refereix a l'anàlisi que realitza per Human Right Watch Organisation: "Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda", Nova York, Human Rights Watch/FIDH, 1999; "Aucun témoin en doit survive, París, Human Rights Watch/FIDH/Karthala, 2000.

genocidi encara passeja entre els carrers de Ruanda exacerbant les divisions. La reconciliació social sembla que trigarà en arribar. L'any 2004, va establir-se el Genocide Memorial Centre a Gisozi, un suburbi de Kigali. Bé, quatre anys més tard, a l'abril del 2008, fou atacat. Tot i no tenir més repercussió, aquest fet de caràcter puntual, ens fa entendre que el genocidi no ha estat normalitzat, les ferides encara són obertes i el govern, amb la no inclosió del Hutu en la política, recolza la divisió. A més queden altres problemàtiques, producte del genocidi, encara molt latents en la societat com ara la violació de les dones Tutsi i els fills de les mateixes, que comporten un conflicte entre la mare i el fill.

En quant al conflicte, resten molt clares les dues vessants amb les que ens trobem a l'hora d'abordar-lo. D'una banda, una tendència que considera l'ètnia, Hutu i Tutsi, no com una creació exògena, colonial, sinó com existent a l'Àfrica abans de l'arribada dels europeus i que posteriorment fou estereotipada pels mateixos. I d'altra banda, tindríem a aquells intel·lectuals que conceben l'ètnia com un producte colonial. Establert amb l'objectiu de dividir a la societat per un major control.

Prunier i Chrétien interpreten el genocidi com un conflicte de classes, no ètnic. Una idea recolzada per les aportacions de Lemarchand que incideix en la no culpabilitat total dels Hutu, perquè aquests també foren assassinats. De fet, esmenta un estudi de Catherin André i Jean Phillippe Plateau, en el que es demostren que en els indrets on hi havia una major escassetat de terres, com era en el nord-oest, apareixia també més morts d'Hutu per Hutu. Per tant, es dota al conflicte d'un matís econòmic i no tant ètnic, en el que predomina com a objectiu principal assolir un major nombre de terres i no tant l'eliminació dels Tutsi. És important per entendre el conflicte també aquesta vessant més econòmica, ja que cal tenir en compte també la multiplicitat de perspectives per entendre el conflicte, clar que no es pot reduir el genocidi ruandès, tan sols, a la qüestió econòmica. Com ja he mencionat unes línies més amunt és complicat deslligar l'universalisme francès de les ciències socials a França. Considerant l'etnicitat com una creació cultural d'origen extern neguen que aquesta pugui comprometre les dinàmiques social, política i cultural del país. La problemàtica que ens presenten però manca de sentit, perquè no es tracta d'establir l'origen de l'ètnia sinó de visualitzar el conflicte des de la perspectives que l'ètnia, ser Hutu o Tutsi, estan acceptades com una realitat social que els defineix. No importa si foren o no creades pels

europèus, i aquest fet els hi confereix més o menys pertinença, el que és important és que són preses com una realitat.

A Ruanda es realitzà i es realitza una eliminació de l'etnicitat en el discurs oficial per tal d'imposar la identitat nacional ruandesa, uniformitzar la societat i evitar els riscos d'un nou enfrontament ètnic. No obstant, no es té en compte que les realitats ètniques continuen existint i serà molt difícil que desapareguin perquè es continuen transmetent patrilinealment i perquè el conflicte les ha redefinides encara de manera més antagònica. No es pot culpabilitzar a l'ètnia com si fos una construcció identitària perversa per se, sinó a la instrumentalització de la mateixa.

D'altra banda, malgrat les divergències en els seus plantejaments pel que fa a la qüestió ètnica a Ruanda, tant Prunier com Iniesta, consideren que les intervencions estrangeres en el conflicte foren poc útils. Iniesta a més a més es posiciona contrari a les intervencions estrangeres. En aquest punt, no queda cap mena de dubte entre els autors ja mencionats i la resta, com ara Suau, que l'acció de la denominada "Comunitat Internacional" fou nefasta. No es va gestionar mai des de l'òptica de minvar les morts sinó des de l'egoista posició dels interessos estratègics en la zona.

La reconciliació de la població ruandesa, Hutu o Tutsi, resulta extremadament complicada de portar a terme, perquè malgrat que la constitució prohibeixi i castigui la incitació a l'odi ètnic, aquest és molt present. Inclús en les estructures de poder. Les premses recorden contínuament les matances, assenyalen qui són els culpables i qui són les víctimes. Aquesta divisió s'emmarca en un context econòmic poc positiu. Per tant, malgrat la creació de la identitat nacional ruandesa, aquesta no ha significat l'eliminació de la divisió social perquè com qualsevol identitat pot ser superposada a les anteriors.

Glossari

Abazungu. Nom per designar els europeu. En realitat designa a “l'home blanc”. Té el seu origen en el swahili, Muzungu.

Akazu. Respon a l'entorn de Habyarimana. Sobretot a les persones que envoltaven a la seva dona Agathe Kanzinga.

Arusha. Nom que tingueren els acords entre el FPR i el govern de Habyarimana el 4 d'agost de 1993. També és el nom de la ciutat on es situà el TPIR.

FPR. Es formà al voltant de 1988 a Uganda, format per Tutsi en la seva majoria, encentà les seves operacions militars el 1990 vers l'exèrcit ruandès. El 4 de juliol de 1994, en acabar el genocidi es fa amb el control de Ruanda.

Gacaca. Tribunal de justícia tradicional. La seva instauració pretenia accelerar els judicis dels sospitosos de genocidi i facilitar el camí vers la reconciliació.

Igikingi. Concessió de terra per ordre reial.

Intonyaki. S'anomenà així als membres del FPR. Significa “els que lluitaren amb valentia”.

Interahamwe. Significa “els qui treballen junts”, “el que maten junts”. És el nom que es va donar a les milícies extremistes Hutu.

Itsembawoko. Significa literalment “exterminació d'una nació”.

Kangura. Diari que llançava propaganda contra els Tutsi.

Kinyarwanda. Llengua bantú parlada a Ruanda.

Kubandwa. Culte religiós, d'iniciativa possessiva que hi havia a Ruanda abans de l'arribada del cristianisme.

MINUAR/UNAMIR. Missió de les Nacions Unides per a l'assistència a Ruanda. Arriba el 1993 a Ruanda. Rere el genocidi, agafa el relleu la MINUAR II.

Mwami. Rei Tutsi.

Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTL). Tingué un rol vital en el genocidi ja que va atiar els odis contra els Tutsi i contra la UNAMIR.

Shebuja. És el patró en el contracte de Ubuhake.

Ubuhake. Forma de subordinació clientelar en la societat ruandesa precolonial

Umugaragu. El client en el sistema del Ubuhake.

Annex

Annex I. Mapa de Ruanda

Annex II. Testimonis

“Yo era pequeña, recuerdo que en casa había reuniones. Mi padre se encerraba en una habitación con los visitantes. Tanto él como mi madre están ahora en la cárcel, acusados de genocidio. No sabré si son inocentes hasta que se los juzgue, pero en los ojos de mi padre, en las visitas, percibo que es culpable. Es como si fuera huérfana. Era una niña cuando ocurrió todo, pero por ser hija de quien soy mucha gente me trata como si fuera una asesina.”

Régina, filla de genocides. Reportatge de Gemma Parellada: “Ruanda ¿Cómo gestionar el dolor?.

Periodismo Humano, 26 Juliol 2010.

“En Saint Paul buscamos refugio mucha gente, la mayoría Tutsis pero algunos hutus también, los que no apoyaban las matanzas. Todas las casas estaban llenas, hasta la capilla, en todos los rincones! Los interhamwe venían cada día a buscar a algunos para matarlos. Cada día esperábamos morir.”

Immaculé, la seva família fou exterminada. Reportatge de Gemma Parellada: “Ruanda ¿Cómo gestionar el dolor?.

Periodismo Humano, 26 Juliol 2010.

“Ens vam acostumar a trobar-los pel camí. Ens llançaven amenaces sorolloses. Les sentíem i ens dèiem que les coses

no anaven gens bé, però de fet no ens ho acabàvem de creure. Després de l'accident de l'avió, els hutus del veïnat del meu turó venien cada dia a matar a gent en els seus barris d'origen”.

Cassius Niyonsaba. Jean Hatzfeld: “La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos”

“La veritat és que no em sento còmoda amb la vida [...]. La memòria se'ns modifica amb el temps. Ens oblidem de les circumstàncies, confonem les dates, barregem els atacs, ens equivoquem amb els noms, no ens posem d'acord en com va morir aquell o aquella i altres coneguts”.

Jeannette Ayinkamiye. Jean Hatzfeld: “La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos”

“La meva germana gran va demanar a un hutu que coneixia que la matés sense fer-la patir. Ell va dir que sí, la va agafar del braç i la va tirar a terra damunt l'herba i li va donar un sol cop de maça. Però un veí directe, anomenat Hakizma, va dir cridant que ma germana estava embarassada i li va obrir el ventre en canal amb un cop de ganivet, talment com un sac”.

Janvier Munyaneza. Jean Hatzfeld: “La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos”

Annex III. Il·lustracions

-Il·lustració 1. Pressó de Butare,2009-

Reportatge de Gemma Parellada: “Ruanda ¿Cómo gestionar el dolor?. Periodismo Humano, 26 Juliol 2010.

-Il·lustració 2. Fotografia d'una Gacaca-

Reportatge de Gemma Parellada: “Ruanda ¿Cómo gestionar el dolor?. Periodismo Humano, 26 Juliol 2010.

Bibliografia

- AMSELLE, Jean-Loup. *Logiques Métisses. Anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*. París: Payot, 1990.
- AMSELLE, J-L i M'BOKOLO, E. *Au coeur de l'ethnie. Ethnies, tribalisme et État en Afrique*. París: La Découverte, 1985.
- BOSCH, Alfred. *La via africana: velles identitats i noves nacions*. València: Edicions 3 i 4, 1997.
- CABEZAS, Joan Manuel. "La teoría de los etnosistemas. Procesos de identificación y complejidad social" A: AA.VV . *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007
- CAHEN, Michel. "Etnicidad Política" A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995.
- CASTEL, Antoni. "Identidad y reconciliación en Ruanda y Burundi" A: AA.VV . *La Frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007
- CHRÉTIEN, Jean-Pierre. *L'Afrique des Grands Lacs: Deux mille ans d'histoire*. París: Aubier, 2000
- CHRÉTIEN, Jean-Pierre. "Rwanda: les responsabilités de la France" *Politique Africaine*, nº54, Juin 1994.
- COULON, Christian. "L'ètnia desqualificada: universalisme francès i ciències socials" A: AA.VV . *Ètnia i Nació als mons africans*. Barcelona: L'Avenç, 1995.
- DE CERTEAU, Michel. *La escritura de la historia*. Mèxic: Universidad Iberoamericana, 2006
- HATZFELD, Jean. *La vida nua. Relats dels aiguamolls ruandesos*. Barcelona: Edicions 1984, 2001.
- INIESTA, Ferran. "Convulsión en los grandes lagos". *Política Exterior*, 1997, vol.IX, num.55
- INIESTA, Ferran. "Kuma. Historia del África Negra". Barcelona: Ediciones Bellaterra, 2007.
- KAPUSZINSKI, Ryszard. *Ébano*. Espanya: Salvat Editores S.A, 2002.
- LEMARCHAND, René. "Rwanda and Burundi", Londres, Pall Mall/New York, Praeger, 1970,
- LEMARCHAND, René. "Hate Crimes: Race and retribution in Rwanda" *Transition*, Vol 9, Nº 1 i 2, 2000
- LEMARCHAND, René. "Review essay: controversy within the cataclism" *Africans Studies Review*, Vol 50, Nº1, 2007
- PRUNIER, Gerard. *Rwanda: le Génocide*. París: Éditions Dagorno, 1999. pàg.33
- SUAU, Jaume. *Rwanda guerra i pau. Les claus per entendre el conflicte*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009